

MICHAEL-THOMAS LISKE

GOTTFRIED WILHELM
LEIBNIZ

MICHAEL-THOMAS LISKE

GOTTFRIED WILHELM
LEIBNIZ

TYPOTEX

A könyv megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatta.

Die Übersetzung dieses Werkes wurde
von Goethe-Institut aus Mitteln des
Auswärtigen Amtes gefördert.

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2010
Hungarian translation © Felkai Gábor, Typotex, 2013
Hungarian edition © Typotex, 2013
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 794 6

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról
a www.typotex.hu és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado)
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
Felelős vezető: Votisky Zsuzsa
Lektorálta: Simon József
A könyvet gondozta: Kiss Béla
Borítóterv: Kiss Barnabás
Nyomás: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Katona Szilvia

Tartalom

AZ IDÉZÉS MÓDJÁRÓL	9
ELŐSZÓ	11
I. LEIBNIZ FILOZÓFIÁJÁNAK ÉS SZEMÉLYISÉGÉNEK SAJÁTSZERŰSÉGE	13
1. A szisztematikus, az enciklopédikus és a dialogikus mozzanat	13
2. A teremtő eklekticizmus, valamint az egzoterika és az ezoterika közti ellentét	30
3. Miért maradtak befejezetlenül a termékeny, jövőbe mutató tervezetek?	38
4. Az életút stációi	42
II. AZ EGYSÉGRE TÖREKVÉS ÉS A PRINCÍPIUMOK TANA LEIBNIZNÁL	
1. A <i>lex continuitatis</i> : folyamatos fokozatbeli különbségek minőségi ellentétek helyett	53
2. Az igazság fogalomanalitikai definíciója mint az egyik legfelsőbb elv; az ellentmondás elve és az elégséges alapról szóló tétel mint az abból következő tételek	61
3. Az elégséges alap elve: megfogalmazások és alkalmazási területek	73

III. AZ INDIVIDUÁLIS SZUBSZTANCIA LEIBNIZI METAFIZIKÁJA	81
1. A szubsztancia fogalomlogikai felfogása a teljesen individuális fogalom révén	81
2. Út a szubsztanciához a természetfilozófiai fogalmak – nevezetesen az erő fogalmának – metafizikai elmélyítése által	93
3. A mentális út a szubsztanciához	110
4. Szintéziskíséret az egyes jelenségek mechanisztikus magyarázata, illetve a szubsztanciális formák általi ontológiai megalapozása között	114
5. Az arisztotelészi hülémorfizmus és Leibniz fenomenalizmusa	122
6. Ismer-e Leibniz valódi testi szubsztanciákat? – <i>A vinculum substantiale</i> elmélete	133
IV. A DETERMINIZMUS	139
1. Leibniz determinizmusa és a teljesen individuális fogalom elmélete	139
2. A Leibniz és Spinoza közötti tárgyi párhuzamok	146
3. Leküzd-e a lehetséges világok pluralitásának feltételezése Spinoza necesszitarizmusát?	152
4. A monászok sokfélesége és a spinozai holizmus	158
5. Esetlegesség és szabadság	165
6. Megalapozható-e bármi más, mint a legtökéletesebb?	179
7. Vajon a legtökéletesebb Isten szabad döntéséből vagy valamely metafizikai mechanizmussal jön-e létre?	184

V. LEIBNIZ ISMERETELMÉLETE A METAFIZIKÁJÁVAL VALÓ ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN	195
1. Empirikus <i>versus</i> racionális <i>a priori</i> megismerés	195
2. A jelenségek koherenciája mint az empirikus tények igazságkritériuma	202
3. A megismerés fokainak megkülönböztetése és ennek jelentősége a metafizika számára	208
4. A nem érzékelt észleletek és a pszichológiai determináció	215
VI. LOGIKA ÉS NYELVFILOZÓFIA	221
1. A logikai kalkulus	221
2. Az univerzális jelölőrendszer	233
3. A normális nyelv filozófiája	240
VII. GYAKORLATI FILOZÓFIA	245
1. Leibniz etikája mint szintéziskísérlet a pszichológiai egoizmus és az altruista érzületetika között	245
2. Államfilozófia	252
VIII. AZ ISTENBIZONYÍTÉKOK	255
1. Az ontológiai érv	255
2. Végső megalapozás mint önmegalapozás – a kozmológiai érv	261

IX. A TEODÍCEA	267
1. Az erkölcsi értelemben vett rossz magyarázata a világok legjobbjával	267
2. A teodícea és a kozmosz harmóniája	277
X. UTÓHATÁSOK	287
IDŐRENDI TÁBLA	295
IRODALOMJEGYZÉK	297
NÉVMUTATÓ	313

Az idézés módjáról

A Leibniz-idézetek alapjául szolgáló szövegkiadások és a gyakorta hivatkozott Leibniz-művek rövidítéseit az *Irodalomjegyzék* elején adjuk meg. Az idézetek – amennyiben megjelentek – az akadémiai kiadásból (A) származnak. Mivel azonban az elérhető régebbi kiadások még sokáig használatban maradnak, a megfelelő szöveghelyeket a Gerhardt által szerkesztett *Philosophische Schriften* (GP), vagy kisebb műveinek és töredékeinek a Couturat (C) és Grua neveihez köthető gyűjteményes kötetei alapján idézzük. A perjel ugyanazon szöveghely két különböző kiadásának hivatkozását különíti el; a vessző ugyanazon lelőhely eltérő adatait (így például a paragrafusok szerinti számozást, a kiadást, a kötetet és az oldalszámot), míg a pontosvessző egy bizonyos gondolat eltérő igazolási helyeit választja el egymástól. Folyamatos értelmezés során csak az oldalszámokról teszünk említést. Az idézeteket jómagam fordítottam. A szögletes zárójelek egy idézeten vagy egy nem teljesen szó szerinti (s ezért idézőjelek nélkül álló) parafrázison belül tőlem származó magyarázatokat jelölnek.

Mivel a szakirodalmat tizennégy tematikus alcsoportba tagoltuk, szükségessé vált, hogy a szakirodalmi idézetek esetén a szerző neve és a megjelenés éve között zárójeles római számokkal jelöljük a bibliográfia megfelelő alcsoportját, ahol az idézett mű könyvészeti adatai találhatóak. Az egy római és egy arab számot – adott esetben – követő betűből álló sorozat (mint például a II 2c) a könyvön belüli keresztutalást jelent, és a mindenkori fejezetet (II), a szakaszt (2) és – olykor – az alszakaszt (c) jelöli.

Előszó

A legutolsó uraság, akinél Leibniz szolgálatban állt, György Lajos választófejedelem (később I. György néven brit király), élő enciklopédiának nevezte őt. Nagy Frigyes pedig úgy vélte, hogy Leibniz egymagában egy egész akadémiát kitett volna. Ahhoz, hogy egy bevezető jellegű összefoglaló bemutatás keretében egy ily mértékben egyetemes és sokoldalú gondolkodóról, mint amilyen Leibniz volt, többet mondhassunk el a mindenki által ismert lapos közhelyeknél, értelmes korlátozásokat kell érvényesítenünk, valamint azokat – lehetőség szerint – ki is kell egészítenünk. A bennünket érdeklő összefüggésben ezért Leibniz csak filozófusként jöhet szóba. A filozófián belül pedig az individuális szubsztanciával kapcsolatos metafizikai feltételezésnek kell a középpontban állnia, amely szubsztancia saját fogalma által minden aktuális létezését megelőzően tökéletesen meghatározva, és ezáltal maradéktalanul determinálva van, s a többi tárgyterületet túlnyomórészt az ezen elvre való tekintettel kell megközelíteni. Ez azért nem jelenti nézeteinek megengedhetetlen leegyszerűsítését, mivel maga Leibniz számos felvetésben és a legkülönbözőbb diszciplínákból kiindulva ragadta meg ezt a központi jelentőségű tematikát, melyeket viszont itt kifejezetten tárgyalni fogunk. Az egyedi szubsztanciát nemcsak az olyan eltérő filozófiai irányzatok világítják majd meg, mint például a logika (a kombinatorikus fogalomelmélet) és a természetes teológia (a teremtésmetafizika), hanem más tudományok is, mint a fizika (a dinamikus erőelmélet) és a matematika (az integrál- és differenciálszámítással kapcsolatos megfontolások). Továbbá – szaktémák szerinti tagolásban – csak a kiérlelt elméletek bemutatására vállalkozhattunk, s mellőznünk kellett a

Leibniz szempontjából nem jelentéktelen gondolati fejlődés átlomásainak ismertetését. Ezt valamelyest kiegyenlítő olykor az egyes szekciók lezárásaképpen néhány, a mindenkori tematikához kapcsolódó szöveghellyel foglalkozunk, mindenképp 1676-ból (az ideiglenes párizsi tartózkodás korszakából). Annak érdekében, hogy több Leibniz-szöveget vonhassunk be figyelmünk körébe, valamint hogy valamelyest kimerítőbben vizsgálhassuk meg ezeket a bennük megtalálható érvekre nézvést, nagymértékben eltekintettünk attól, hogy hogy közvetlenül vitába szálljunk a másodlagos irodalmakkal, és csak bizonyos utalásokra korlátoztuk magunkat. De még ezeknek is határt kellett szabnunk, nehogy a jegyzetek túlon túl gátolják a folyamatos olvasást. Ha egy szerző egyazon gondolatot több ízben is kifejtett, akkor legtöbbször csak egyetlen idézetet választottunk ki, mindenképp valamelyik monográfiából, s a tanulmányok úttörő munkáját a specialistáknak engedjük át. Aki pedig az elvek elméletével, a determinációval, a kontingenciával stb. kapcsolatos téziseim alaposabb megindoklására kíváncsi, általában a könyvemben (Liske VII. 2 1993) találhat utalást ezekre.

Lezárásaképp nem marad más számomra, mint hogy köszönetet mondjak asszisztensemnek, Markus Geislernek a korrektúráért és a névmutató gondos elkészítéséért; Annemarie Kortbein asszonynak, aki a szöveg megbízható számítógépes változatát létrehozta. De köszönettel tartozom korábbi asszisztensemnek, a ma Rómában tevékenykedő Dr. Luca Tuninettinek értékes szakirodalmi adatbankjáért. Végül, de nem utolsósorban, a kiadó-szerkesztő Otfried Höffe is köszönetet érdemel, aki javítási javaslataival arra ösztönzött, hogy gondolataimat egyszerűbben fogalmazzam meg.

I. Leibniz filozófiájának és személyiségének sajátosságai

I. A SZISZTEMATIKUS, AZ ENCIKLOPÉDIKUS ÉS A DIALOGIKUS MOZZANAT

Leibniz egyike a nyugati eszmetörténet legsokrétűbb, ám egyben legnehezebben érthető alakjainak. Ennek az oka abban keresendő, hogy ténykedését – s így életművét – egymással erőteljesen szembenálló tendenciák hatják át. Egyfelől megfigyelhető nála a határozott törekvés a *szisztematikus* egység megteremtésére: az tehát, hogy a tudás teljes korpuszát saját belső összefüggésében ragadja és mutassa meg úgy, hogy minden állítását a lehető legkevesebb számú legfelső elvből vezesse le. Ezzel szemben széttartó tendenciák állnak, melyek (maradékalanul) egységbe nem rendezhető sokféleséghez vezetnek. *Enciklopédikus* értelemben Leibniz a tudás legkülönbözőbb területeivel foglalkozik, míg a *dialógus* szempontjából minden oldalról nyitott az ösztönzésekre. Az általa előnyben részesített levelezéssel arra törekedett, hogy korának minden, számára elérhető intellektuális teljesítményével gondolatot cseréljen, hogy kérdésfeltevéseikből inspirációt merítsen saját gondolkodása számára, illetve hogy – megfordítva – gondolatait velük véleményeztesse.

a) Az egységteremtő, szisztematizáló mozzanat a leibnizi filozófia azon racionális igényéből fakad, hogy annak minden állítása meg legyen alapozva. A megalapozás azonban (amint

az Arisztotelész tudománytana óta filozófiai közkinccsnek számított) azt jelenti, hogy az állításokat a szisztematikus rendben elfoglalt helyüknek megfelelően egymásból, végső soron tehát közös, legfőbb, általánosan elfogadott elvekből vezetjük le. A sokféleséget támogató két mozzanat ezzel szemben főként Leibniz személyiségén alapul, életmódjából és munkamódszeréből fakadt. Az olyan ember számára, mint Leibniz, aki fáradhatatlanul dolgozott, s akinek szemében a kedvtelések és a pihenés időszakai, melyeket nem a közösség javára végzett munkával töltött, értelmetlen időfecsérlésnek számítottak, az életmód és a munkamódszer egyszerűen egybeesik. S miután a filozófiát lényegileg a filozofálás tevékenysége határozza meg, a Leibniz személyiségének és jellemének megfelelő életmód és munkamódszer nemcsak filozófiájának külső formájára, hanem annak tartalmi vonatkozásaira is jelentős hatást gyakorolt. Világítsuk ezt meg az enciklopédikus szempont alapján! Leibniz a *curiositas* [kíváncsiság], azaz egy olyan tudásvágy mintaértékű képviselőjének számíthat, amely minden irányba kiterjed. Személyisége miatt Leibnizot nem elégíthette ki az, hogy hosszabb időn át egyetlen tudásterületre korlátozza magát. Ezzel szemben általában a legkülönfélébb intellektuális és ugyanakkor gyakorlati tevékenységek is foglalkoztatták egyidejűleg, és ugyanazon filozófiai problémához különböző tartalmi álláspontok felől közelített. Még az individuális szubsztanciával kapcsolatos vizsgálódása – melyet a korai, hat féléves képzést lezáró egyetemi disszertációjával, a *De principio individuival* (Az individuáció elvéről) kezdődően egészen a kései életművel bezárólag tárgyal, amikor ezt a fogalmat a monász címszó alatt fejti ki – sem alkot egységes elméletet, jóllehet filozófiájának magvát képezi. Leibniz inkább teljesen eltérő diszciplínák: a logika, a természettudomány, a szellemfilozófia meglehetősen különböző kezdeményezései felől közelít hozzá, melyek nem illeszthetők be egy egységes, deduktív, axiómákra épülő rendszerbe.

Míg az enciklopédikus mozzanat tárgyi szempontból teszi lehetetlenné, hogy Leibniz filozófiáját szisztematikusan mint teljes egészet vezessük le az elvek egységes halmazából, addig a dialogikus mozzanat azt feltételezi, hogy Leibniz meg sem próbálkozik azzal, hogy filozófiáját – amennyire csak lehetséges – valamilyen szisztematikus rend keretei között terjessze elő. Amint azt például az elvek tanával kapcsolatos ismertetésünk (II) megmutatja majd, Leibniz filozófiája – kiváltképpen ami fogalomlogikai alapjait illeti – nagyobb mérvű szisztematikus egység megteremtésére képes, mint ahogy azt azon szétszórt forma sejtetni engedné, melynek keretei között tényszerűen számtalan feljegyzésben, vázlatban, levélben stb. megjelenik, s mint amit az értelmezők általában feltételeznek. A dialogikus mozzanat végső soron ugyanabból a személyes sajátosságából ered, mint az enciklopédikus mozzanat. Arról van szó, hogy Leibniz, ez az okulásra egészen rendkívüli módon sóvárgó ember, szívesen tett magáévá ösztönzéseket és belátásokat szinte bárhonnán. Ez azonban nem pusztán azt jelenti, hogy nyitott volt a legkülönfélébb tudományos irányzatokból származó kérdésekre és gondolati kezdeményezésekre (enciklopédikus mozzanat), hanem azt is, hogy magáévá tette azon személyek ösztönzéseit, akik ezeket a tudományokat művelik és képviselik. Ezért Leibniz kora minden szellemi nagyságával igyekezett eszmét cserélni, akivel csak érintkezésbe tudott lépni. Ám – egy rövid párizsi időszakot (1672–1676) leszámítva, amely nemcsak matematikai kutatásai, hanem filozófiai rendszerének kialakítása szempontjából is rendkívül termékeny volt –, nem adatott meg neki, hogy Európa valamely szellemi metropoliszában élhessen. Ezért aztán ez a dialógus legtöbbször a valódi szóbeli párbeszéd helyett a tudományos témákról levelezés útján folytatott vita írásos alakját öltötte. Leibniz átfogó, enciklopédikus érdeklődését nem elégíthette ki egyetlen tudományos célkitűzés kitarító követése, ezért a szisztematikus filozofálással szemben

előnyben részesítette a dialogikus filozofálást. Előnyösebbnek látta, ha legfontosabb gondolati újításait vázlatos formában terjeszti a kortárs szakértők elé, hogy okulhasson az ítéleteikből, semmint hogy filozófiáját – amennyire az tárgyilag csak lehetséges – rendszerszerűen összefoglalva és átfogóan dolgozza ki egy *opus magnum*-ban a névtelen utókor számára. Ahelyett, hogy eszméit szép nyugodtan saját magában érlelte volna ki, nyitott és nyughatatlanul előre néző emberként arra törekedett, hogy gondolatait másokkal közölje, s hogy azokat alternatív elképzelésekkel (Entwürfen) ütköztesse, és mások bírálatának tegye ki. Eddigi bemutatásunk alapján úgy tűnhet, mintha a szisztematikus zártság létrehozására irányuló törekvést a leibnizi filozófia tartalma követelné meg, míg a másik két mozzanatot személyisége felől kellene megértenünk. Egyfelől azt tudniillik, hogy enciklopédikus értelemben különböző kezdeményezések állnak egymás mellett, amelyek korántsem zárják ki egymást, és nem is mindennemű belső kapcsolat híján lettek egybefűzve, de amelyek ennek ellenére nem foghatók fel közös alapvető feltételezések folyományaiként. Másfelől pedig azt, hogy Leibniz dialogikus nyíltságában saját filozófiáját nem egy alapvonalait tekintve lezárt egészként kezeli, hanem hajlandó komolyan belebocsátkozni mások kérdésfeltevéseibe s így megkérdőjelezni saját kezdeményezését. Mindazonáltal ez a kép túlságosan leegyszerűsítő, mivel mind az enciklopédikus, mind a dialogikus mozzanat Leibniz filozófiai törekvéséből fakad. Ezen oknál fogva szükséges, hogy a három említett mozzanatot e szempont alapján újfent alaposabban jellemezzem.

b) Vitathatatlan, hogy a szisztematikus aspektus legmélyebben gyökerezik magában Leibniz filozófiájában. Ezt már e helyütt szeretnénk megmutatni két olyan döntő jelentőségű filozófiai feltevés példáján, amelyeket később alaposabban kell tárgyalnunk még. Először is az igazság úgynevezett koherenciafelfogásának példáján (V 2). Leibnizra nem elhanya-

golható hatást gyakorolt Descartes módszertani szolipszizmusa. Eszerint teljes mértékben és kétséget kizáróan csak saját tudatállapotaimról szerezhetek bizonyosságot. Ama pusztán formális tény mellett, hogy „én gondolkodom” (Descartes „*cogito*”-ja), az is ilyen bizonyos – amint azt Leibniz kiegészítő szándékkal hozzáfűzi (GP IV 357) –, hogy gondolkodásomban sokrétű tartalmak jelen. Mi szavatolja azonban, hogy ezek az elgondolt tartalmak igazak, s nem csupán képzelődések? Hagyományosan az igazságot az elgondoltnak a tudaton kívül fekvő, megragadni szándékozott valósággal való megfeleléseként definiálták. Ez a meghatározás azonban a Descartes és Leibniz által vallott kiindulópont esetében nem állja meg a helyét. Ugyanis még ha ennek megfelelően ésszerű bizonyosságra tehetnék is szert a mentális világon túli valóságról, ezt akkor is csak a róla alkotott tudatom általi közvetítésen keresztül érhetném el. Ha viszont a valóságnak kell tudattartalmaim igazsága mércéjéül szolgálni, akkor ennek a tudattól függetlenül előzetesen adva kell lennie számomra. – Ilyen megfontolások alapján Leibniz az igazságot egy tudatimmanens kritérium alapján próbálja megragadni, miszerint az igaz gondolatoknak koherenseknek kell lenniük, azaz ellentmondásmentesen kell együttesen fennállniuk és törvényszerűen kell egymással összekapcsolódniuk, míg a képzelgések az alapján leplezik le magukat, hogy önkényesek, és sem önmagukkal, sem egymással nem alkotnak összefüggést. (Lásd például GP VII 319–322; A VI 4, 1500–1504.) Egy szisztematikusan összefüggő filozófia megalkotása ezek szerint nem pusztán e filozófia előadásának külsődleges módozatát jelenti, hanem önmaga lényegi mozzanatát alkotja, melynek révén mint igazat és hiteleset igazolja magát.

Másodsorban a harmónia fogalma ugyanebbe az irányba mutat, mint ez az ismeretelméleti elmélkedés. Ez a fogalom egy teljességgel más területen, a *Teodícea* vallásfilozófiai síkján játszik fontos szerepet (IX 2). Megelőlegezve a dolog lényegét, azt

mondhatjuk, hogy a harmónia a kompozíció azon elvét jelenti, amely megvalósítja az egységet a sokféleségben, tehát valamely egésznek a részeiből történő felépítésére (kompozíciójára) vonatkozik, ami következőképpen annál erőteljesebb, minél bőségebb a sokaság s minél több létrehozandó egységet kell megvalósítani benne. Az, hogy a valóságos univerzum e kritériumok alapján minden lehetséges egész legharmonikusabbját képezi, Isten igazolását jelenti arra vonatkozóan, hogy az abban előforduló gonoszra való tekintet nélkül teremtette azt. Annak a metafizikai elméletnek mármost, amely – akár a leibnizi – azzal az igénnyel lép fel, hogy fogalmi struktúráiban visszaadja a valóság reálontológiai felépítését, hasonlóképpen ugyanebben az értelemben (azaz a maximális sokaság mellett elérendő lehető legmagasabb fokú egység értelmében) véve harmonikusnak, illetőleg tökéletesnek kell lennie, amennyiben eleget akar tenni az önmaga felállította követelménynek. – A tökéletességet Leibniz egy metafizikai takarékosági és gazdaságossági elv segítségével definiálja úgy, hogy az minimális erőráfordítással maximális hatást ér el. Ez az elv nem mond ki mást, mint amit a már tárgyalt harmóniafogalom. Eszerint az erőráfordítás során a lehető legnagyobb fokú egyszerűség vagy egység elérésére kell törekedni. Ez az olyan szellemi konstrukciók esetében, mint amilyen egy filozófiai építmény, de akár a világ Isten általi megteremtése is – mely utóbbi mindenekelőtt egy lehetséges világ tisztán fogalmi konstrukciójából vagy valamely Isten gondolataiban körvonalazódó világmodellből jött létre – azt jelenti, hogy az előfeltevéseknek a lehető legegységesebbeknek kell lenniük, s az egész rendszert a lehető legkevesebb egymástól független elvből kell levezetni, továbbá azt is, hogy az elért hatások, azaz a megmagyarázandó jelenségek minél bőségebbek legyenek. (Lásd például DM 5. §., GP IV. 430. sk. /A VI. 4, 1536. sk. [Lásd: Leibniz: „Metafizikai értekezés”, in: uő, *Válogatott írásai* [1986] 11–12.])

E megfontolások után megkísérelhetünk választ adni arra a kérdésre, hogy mi is a szisztematikus mozzanat szerepe Leibniznál, valamint hogy milyen mértékben valósította azt meg. Az akkori kor felfogása szerint a „szisztematikus” kifejezés a *more geometrico* (geometriai módszer) eljárását jelentette a deduktív, axiómákra alapozott eukleidészi rendszer stílusában olyképpen, hogy minden állítást a lehető legkevesebb számú alapelvből vezessünk le definíciók révén, ahogy azt Spinoza kísérelte meg *Etikájában*. Magukhoz a definíciókhoz pedig Leibniz szerint az univerzális analízis és szintézis módszere vezet el. Az analízis az adott fogalmak elemeikre történő felbontása útján adja kezünkbe az ősfogalmakat. Ha már birtokunkban vannak ezek a legegyszerűbb és legáltalánosabb fogalmak, melyeket az összes többi tartalmaz, akkor a szintézis során az ezen elemi fogalmak kombinációi révén megkísérelhetjük felépíteni a komplexebb és speciálisabb fogalmakat. Szemben az analízissel, amely *ad hoc* old meg egy fennforgó problémát úgy, hogy visszavezeti azt az alapjául szolgáló elvekre, a szintézis nagyobb fokú tökéletességet testesít meg, mivel minden, a jövőben megoldandó feladat tekintetében egyszer s mindenkorra táblázatokban mutatja meg fogalmi rendszerünk szisztematikus felépítését. (Lásd például GP VII 296. sk. / A VI 4, 544.) E szintézis a levezetett fogalmaknak az elsődlegesebb fogalmakból történő meghatározásában fejeződik ki. E definíciók pedig a dedukciót teszik lehetővé, amely – hasonlóan a fogalmi szintézishez – a legáltalánosabb alapelvekből építi fel a speciálisabb állításokat.

Leibniz nagyon is tudatában volt annak, hogy filozófiája – annak racionális igénye miatt – megköveteli az ilyen jellegű szisztematikus előterjesztést. Mikor a *Nouveaux essais* (NE – Új tanulmányok) alcímében – egy egyébiránt kifejezetten dialogikus jellegű műről van szó (lásd lejjebb a *d*) pontot) – az eleve elrendelt harmónia szerzőjeként mutatkozik be, akkor úgy véli, hogy filozófiai alap gondolatai alapvetően alkalmasak a

szisztematikus ábrázolásra. Még ha Leibniz többé-kevésbé népszerű formában mutatta is be metafizikájának eredményeit, és soha nem bizonyította azokat szigorú tudományossággal egy kalkulus formális szabályai szerint, mégis megtalálhatók nála a tulajdonképpeni előterjesztés kezdeményei. Még egy olyan népszerűsítő írásban, mint amilyen a *Monadológia*, legalább részben deduktív összefüggéseket mutat fel, amennyiben Leibniz a monász egyszerűségéből, mint annak alapvető meghatározottságából (1. §) olyan további meghatározottságokat vezet le, mint annak testetlensége (3. §), keletkezésnélkülisége és múlhatatlansága (4–6. §). De számos, az alapfogalmak definícióit tartalmazó tanulmányban legalábbis készenlétben tartja a szisztematikus előterjesztéshez szükséges anyagrészeket. Valamely rendszer azon jellege, hogy a jelenségek adott sokféleségében összefüggésekre mutasson rá, és így teremtsen egységet, Leibniz tökéletességi kritériumának megfelelően annál inkább bontakozik ki, minél kevesebb egymástól független legfőbb elvet kénytelen előfeltételezni. Az elvek terén érvényesített eme takarékoság értelmében Leibniz kísérletet tesz arra, hogy beérje a foglomanalitikus igazságdefiníció azon egyetlen princípiumával, amely úgy határozza meg az igazságot, hogy egy igaz állítás predikátumának fogalmát a szubjektum fogalmának elemzéséből fakadó fogalmi elemek tartalmazzák (vö. II 2). A szisztematikus egységesítésre való törekvés következképpen nemcsak a racionalitás ama követelményének tesz eleget, hogy megalapozó összefüggéseket mutassunk fel, hanem azzal a racionális eljárással is összhangba hozható, hogy a lehető legkevesebb előfeltételezéssel a lehető leghatékonyabb magyarázatra tegyünk szert, mely eljárást Leibniz a tökéletesség vagy a legjobb metafizikai elvének rangjára emel.

c) Ugyanakkor az enciklopédikus mozzanatnak is filozófiai motívum képezi alapját. Amennyiben – egyfelől – ez a mozzanat összefüggéseket és megfeleléseket tár fel a tudás egymástól

látszólag nagyon távol eső területein, jó szolgálatot tesz Leibniz egységesítési törekvésének még akkor is, ha – másfelől – egyenesen megghiúsítja törekvését arra, hogy mindent szisztematikus egységbe forrasszon. Az enciklopédikus mozzanathoz hozzá kell értenünk azt a közismert tényt is, hogy Leibniz volt az utolsó egyetemes kitekintésű európai tudós (Universalgelehrter). Az általános műveltség későbbi humboldti eszményével szemben, melynek keretében a szükségessé váló specializálódást oly módon igyekeztek kompenzálni, hogy a más tudományokban elért eredményeket műveltségi tartalmakként sajátították el, Leibniz még alkotó módon tevékenykedett a tudás legkülönbözőbb területein. A filozófus olyan eltérő diszciplínák módszertani és tartalmi gazdagításához járult hozzá figyelemre méltó újításokkal, mint a jog, a teológia, a történelem, a matematika és a fizika. A Berliini Tudományos Akadémia számára kiadott „*theoria cum praxi*” (gyakorlattal társított elmélet) jelszava értelmében soha nem elégedett meg elméleti kutatásokkal, hanem – számos balsiker ellenére – azon fáradozott, hogy uralkodók tanácsadójaként folyamatosan politikai hatást fejthessen ki. Leibniz azon igyekezete, hogy ebben a közvetett formában emlékiratok stb. révén politikai értelemben hasson, sokkal inkább tudósi szerepkörének felelt meg. Ugyanakkor az abszolutizmus korában polgári származásúként másképp aligha lehetett volna politikai befolyása. A szűkebb értelemben vett (így például a háborús és a szövetségkötési ügyekkel vagy az államjogi kérdésekkel kapcsolatos) politikai tanácsok mellett Leibniz figyelme a maga univerzális kitekintésének köszönhetően orvosi és gazdasági javításokra (a pénzérme reformja, kereskedelem) is kiterjedt. Újdonságszámba menő műszaki vívmányaival is (mint a bányákba betörő víz elvezetése, számológép szerkesztése) igyekezett embertársai hasznára válni. Abban, hogy a politikán belül főként a tudománypolitikára irányította figyelmét, válik különösen világossá az összefüggés Leibniz olyannyira szétszórtnak tűnő

gyakorlati aktivitása és filozófiai alapmeggyőződése között. Már megismertük azon felfogását, hogy – mivel szerinte a világ harmonikus kozmosz – a tudománynak, ha ezt a világot megfelelőképpen akarja megragadni, ugyancsak rendezett egészként kell fellépnie, mégpedig nem csupán tartalmi eredményei, hanem már azt megelőzően módszertani eljárása tekintetében is. Tekintettel a munkamegosztásra, melyet a tudás gyarapodása követel meg, a rendszerré emelt eljárásnak azt kell jelentenie, hogy az egyes kutatási aktivitásokat tudományos akadémiák alakjában hangolják össze, melyek megalapítása Leibniz egyik különleges jelentőségű törekvése volt.

Ugyanakkor az enciklopédikus mozzanat mint olyan – tehát a számos, egymástól távol eső tudásterülettel való foglalatosság – hasonlóképpen arra szolgált Leibniz számára, hogy alátámassza vele a világ végeredményben egységes mivoltáról kialakított filozófiai meggyőződésének lényegét. Széles körben folytatott kutatásait az a hit vezérelte, hogy segítségükkel analógiákat fedezhet fel a létezés eleinte teljességgel szétválasztottnak vagy kapcsolatok nélkül egymás mellett elterülőnek tűnő tartományai között. Kritikusan szemlélve az efféle analógiákból nem következik kényszerítő erővel azon, Leibniz számára központi jelentőségű feltételezés, hogy az egész világ – megjelenési formáinak minden sokfélesége ellenére – alapjaiban mégiscsak egységesen és azonosan megformált (egyforma). Az arisztotelészi-skolasztikus hagyományban az ilyen proporcionalitási analógiákat úgy fogták fel, hogy a létezés alapvetően eltérő tartományai nem különülnek el teljesen egymástól, hanem azonos arányok révén össze is kapcsolódnak úgy, hogy azért a köztük lévő eltérés marad az uralkodó mozzanat. Ezzel szemben Leibniz szemében a közelinek a látszólag távol esőre vonatkozó megfelelői igazolják az egyformaság elvét. Eszerint a természet mélyszerkezetében egy egységes alapminta mutatkozik meg, amely csupán fokozati-mennyiségi tekintetben – a tökéletesség